

Särskild utredning

Hällbyanstalten

Berga 1:5, Tumbo socken, Eskilstuna kommun, Södermanlands län.

Ingeborg Svensson

Särskild utredning

Hällbyanstalten

Berga 1:5, Tumbo socken, Eskilstuna kommun, Södermanlands län.

Ingeborg Svensson

ARKEOLOGISKA MEDDELANDEN 2007

© 2007 Sörmlands museum

Beställningar kan göras hos:
Landstinget Sörmland
Kultur & utbildning Sörmland
SÖRMLANDS MUSEUM
Box 314, S-611 26 Nyköping
arkiv.bibliotek@dll.se

Grafisk form och layout: Lars Norberg.
Omslag och inlaga är reproducerad vid Sörmlands museum.
Kart- och ritmaterial: Lars Norberg & Ingeborg Svensson
Omslagsbild: Södermanlands län. Utredningsområdets geografiska läge
markerat med röd punkt.

Där inget annat anges har den digitala Fastighetskartan, respektive Gröna
kartan (GSD) för Södermanlands län använts som underlag.

Nyköping 2007

ISSN 1402-9650

Innehåll

Utgångspunkt 5

Syfte och metod 5

Syfte
Metod

Landskap 5

Natur
Kultur

Beskrivning av den särskilda utredning 6

Inledning
Objektsbeskrivningar
Registrerade lämningar
Resultattabell

Resultat 13

Referenser 13

Arkiv

Administrativa uppgifter 14

Bilagor 15

1. Schakttabell
2. Anläggningsregister
3. Schaktplan
4. Planritning schakt 1, Tumbo 147 & 149
5. Profiliritningar A1, A2 & A4
6. Planritningar över schakt inom Tumbo 148
7. Plan- och profiliritningar, A9 & A13

Figur 1. Översiktskarta över Södermanlands län med kommuner, större orter, vägar och angränsande län. Utredningsområdets geografiska belägenhet är markerat med röd kontur. Skala 1:800 000.

Utgångspunkt

Sektor arkeologi vid Sörmlands museum har under perioden 060619-060626 utfört en särskild utredning. Utredningen utfördes med anledning av att Specialfastigheter AB utreder förutsättningarna för att öka säkerheten vid Hällbyanstalten. Anstalten ligger inom fastigheten Berga 1:5, Tumbo socken, Eskilstuna kommun i Södermanlands län (se figur 2). Specialfastigheter AB avser att komplettera det yttre skyddet med två stängsel placerade cirka 100 respektive 110 meter utanför den idag befintliga muren. Därutöver tillkommer en frizon om cirka 15 meter från det yttre planerade stängslet som ska frigöras för bättre sikt. Arbetena innebär, förutom ovan nämnda åtgärder, schaktning, avverkning, kabelföring och nyanläggning av arbetsvägar och parkeringsplats.

Till en början uppgick utredningsområdet till en yta om cirka 200 000 m². Vid ett samråd mellan länsstyrelsen, Sörmlands museum, Specialfastigheter AB samt berörda markägare (060616) bestämdes dock att ett mindre område i sydväst, söder om den befintliga landsvägen, skulle utgå och inte omfattas av den särskilda utredningen (se bilaga 3). Vid samma tillfälle bestämdes också att de fasta fornlämningar som ligger i anslutning till eller inom de skogsområden som ska avverkas, skulle markeras ut i samband med den särskilda utredningen. Detta för att undvika körning med skogs- och avverkningsmaskiner på de idag kända och registrerade fasta fornlämningarna i området.

Ansvarig för kostnaden var Specialfastigheter AB. Beslut i ärendet är fattat av länsstyrelsen i Södermanlands län enligt 2 kap 11§ Lagen (1988:950) om kulturminnen mm (1st dnr: 431-4911-2005).

Ansvarig för den särskilda utredningen var Lars Norberg. I fältarbetet deltog även Ingeborg Svensson som också har sammanställt föreliggande rapport. Båda är verksamma som arkeologer vid Sörmlands museum.

Syfte och metod

Syfte

Syftet med den särskilda utredningen var att, i enlighet med 2 kap 11§ i Lagen (1988:950) om kulturminnen mm., fastställa om det förekommer fornlämningar inom det av länsstyrelsen angivna utredningsområdet. Den särskilda utredningen skall även ge en fördjupad bild av fornlämningsbeståndet samt utgöra ett beslutsunderlag för länsstyrelsens vidare handläggning av ärendet.

Metod

Den särskilda utredningen var uppdelad i två steg. I utredningens *etapp 1* utfördes en genomgång av

befintligt arkiv- och äldre kartmaterial. I det här sammanhanget har Informationssystemet om fornminnen (FMIS), tillsammans med den digitala Fastighetskartan (GSD), använts som utgångspunkt. Ytterligare kartmaterial har utgjorts av den topografiska kartan, den äldre ekonomiska kartan samt digitaliserade äldre lantmäteriakter (Lantmäteriets digitala arkiv, LMS & RAK). Därutöver gjordes en genomgång av material i Sörmlands museums arkiv (SMA).

Genomgången av arkiv- och kartmaterialet gjordes för att få en uppfattning om förutsättningarna för förhistorisk och historisk bebyggelse samt för att påvisa indikationer på fornlämningar inom området. Därefter utfördes en inventering av det aktuella utredningsområdet samt en besiktning av tidigare registrerade fornlämningar och kulturlämningar. Under inventeringen konstaterades lämpliga lägen för eventuella förhistoriska boplots- och/eller aktivitetsytor.

Etapp 2. Inom de bedömda eventuella boplots- och/eller aktivitetsytor (se etapp 1) grävdes sammanlagt ett tjugotal sökschakt med hjälp av traktorgravare. Syftet med sökschakten var att spåra ovan mark ej synliga fornlämningar i form av fynd och/eller anläggningar. Sökschakten rensades för hand och beskrevs i text.

Ett urval av de påträffade anläggningarna undersöktes till hälften för hand. Syftet var att fastställa anläggningarnas status. De undersökta anläggningarna beskrevs i text och dokumenterades i plan och profil på ritfilm i skala 1:20. Samtliga objekt, sökschakt och anläggningar mättes in digitalt med hjälp av totalstation. Ett representativt urval av lämningar och objekt dokumenterades med hjälp av digitalkamera.

I samband med utredningen hägnades fornlämning Tumbo 32:1 och Tumbo 33:1-3 in i sin helhet med hjälp av markeringsband. Därutöver markerades ett område i anslutning till Tumbo 13:2 (en hålväg) och Tumbo 25:1 (en icke avgränsad boplots) ut. Gravfältet Tumbo 13:1 som ligger på åsen parallellt med dagens väg markerades mot väster och mot norr. Gränsen åt norr följde det stängsel som avgränsar dagens hagmark på åsen från skogsmarken i det lägre liggande partiet norr om densamma.

Landskap

Natur

Hällbyanstalten är belägen sydöst om Tumbo (se figur 2), som ligger cirka 10 kilometer nordväst om Eskilstuna. Området är beläget mellan cirka 15-20 meter över havet och landskapet kan karakteriseras som mjukt kuperat innefattande hagar och mindre odlingsytor genombrutna av smärre stenbundna impediment och bergspartier, ofta bevuxna med skogsdungar. Den

nordöstra och östra delen av utredningsområdet ligger i blockrik skogsmark med partier av berg i dagen. Strax sydost om anstalten återfinns ett utdikad sankare område, vilket delvis ingår i utredningsområdet. Området betecknas på en karta från år 1723 som mosse och användes då som vall (LMS akt C83-2:1). Under 1800-talet utvidgades området och sträckte sig över det område där dagens anstalt är uppförd. Marken är enligt häradskartan och den äldre ekonomiska kartan uppodlad och användes som åkermark, fram till det att Hällbyanstalten uppfördes år 1958 (RAK id J112-74-11, RAK id J133-10g7g58 & Wikipedia, Den fria encyklopedin). På den äldre ekonomiska kartan och på dagens digitala Fastighetskarta (GSD) bär åkermarken namnet Nilsbo odling (RAK id J133-10g7g58).

De geologiska förutsättningarna utgörs av postglacial lera, isälvsavlagringar i form av sand och grus, samt mindre partier av urberg (SGU). I anslutning till den sydvästra delen av utredningsområdet går Tumboåsen, en del av Strömsholmsåsen, som sträcker sig i nordsydlig riktning genom Tumbo socken.

Kultur

Utredningsområdet och Hällbyanstalten är belägna inom ett område som är klassat som riksintresse för kulturmiljövården. Området sträcker sig längs med Tumboåsen och dess omgivningar samt omfattar den odlingsbygd och de fornlämningsmiljöer som är knutna dit. Åsen har varit en viktig kommunikationsled mellan Södermanland och de norra Mälardalarnas län och har skapat goda förutsättningar för etablering i området. Fornlämningarna utgörs av koncentrationer av gravfält, äldre vägsträckningar (hålvägar), runstenar samt perifert liggande fornborgar. I anslutning till åsen ligger också Tumbo kyrka, som uppfördes på 1100-talet och är länets bäst bevarade romanska kyrka (Riksintressanta kulturmiljöer i Sverige 1990, s 28 & Sörmlands bygden 1988:2, s. 227ff).

Gravfälten på Tumboåsen är imponerande och innehåller sammanlagt över tusen gravar. De största gravfälten (Tumbo 48:1 & Tumbo 13:1) innehåller omkring 400 gravar vardera och är två av Mälardalens allra största vikingatida gravfält. Vid sidan av gravfälten på Birka, så är gravfälten i Tumbo bland de största i landet från den tidsperioden. Gravformerna utgörs till största delen av runda stensättningar och högar, men firsidiga stensättningar, treddar, resta stenar samt domarringar finns också representerade. I anslutning till gravfälten finns på flera ställen spår efter äldre färdvägar i form av hålvägar (tex Tumbo 24:2-4 & 13:2) knutna till åsen (FMIS & Damell 1999, s. 116 ff). Runstenarna (Tumbo 44:1-6 & 43:1-2) återfinns i anslutning till kyrkan, där de använts som byggnadsmaterial, för att vid senare restaureringar åter har tagits fram. Flera av dem har ställts upp på kyrkogården. Utöver runstenarna har även en del av en så kallad Eskilstunakista påträffats i anslutning till kyrkan (FMIS).

Den stora mängden fornlämningar samt fornlämningsmiljöernas karaktär visar att området utgjort en viktig centralbygd under framförallt yngre järnålder och vikingatid. Något som förstärker bilden är också förekomsten av ortnamnen *Husby* och *Tuna*. Husby ligger i anslutning till ett av de största gravfälten (Tumbo 48:1) och Tuna kan ses i namnet Tumbo som har sitt ursprung i namnet *Tunabo*. Ortnamnen Husby och Tuna kopplas ofta samman med någon form av central organisation, daterad till yngre järnålder och tidig medeltid (se tex. Strid 1993, s. 95f och där a.a). Ytterligare exempel på ortnamn som kan knytas till järnålderns bebyggelsemiljö är namn med efterleden - *by*, som till exempel Sörby och Smedby (Svenskt ortnamnslexikon 2003, s. 52).

Inom utredningsområdet har tidigare en arkeologisk undersökning genomförts av fornlämning Tumbo 25:1. Undersökningen genomfördes år 1973 i samband med att den personalbyggnad som står på platsen idag uppfördes. Vid undersökningen undersöktes och borttogs tre stycken gravar samt ett antal boplatsanläggningar. Gravarna daterades till vikingatid (800-1050 e. Kr). Boplatsens storlek och utbredning är dock okänd (Clareus 1981).

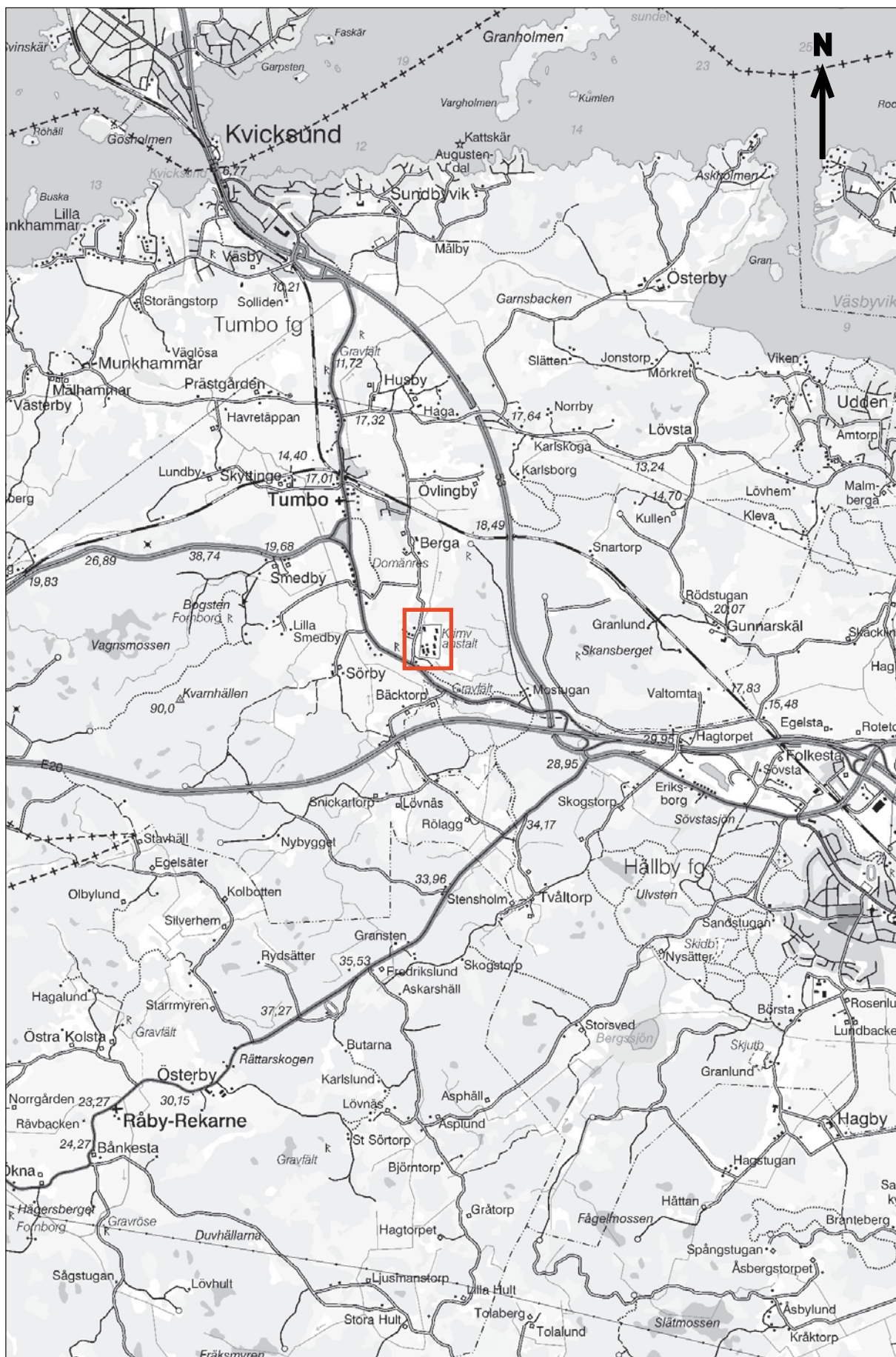
I anslutning till utredningsområdet har ytterligare två arkeologiska undersökningar genomförts. Den ena berörde gravfältet Tumbo 13:1 strax sydost om utredningsområdet och den andra gravfältet Tumbo 31:1 som ligger cirka 500 meter nordöst om utredningsområdet (se figur 3). Undersökningen av Tumbo 13:1 genomfördes år 1926 av Ivar Schnell och berörde sex stycken högar inom gravfältet. Gravarna undersöktes i samband med ombyggnation och rätning av den gamla riksvägen. Samtliga gravar utom en var belägna på södra sidan av vägen. Genom undersökningen kunde det bland annat konstateras att det inre gravskicket utgjordes av brandgravar och att det påträffade fyndmaterialet kunde knytas till tidig vikingatid, det vill säga 800-tal (SHM Inv. Nr 18212 & Arbman 1929).

Gravfältet Tumbo 31:1 undersöktes åren 1994 och 1996 i samband med Svealandsbanans omläggning. De gravar som undersöktes utgjordes av två högar och femton stensättningar. Det inre gravskicket utgjordes av brandgravar och fyndmaterialet kunde knytas till tidsperioden sen vendeltid-vikingatid, det vill säga 600-900 e. Kr (Hyenstrand, E & Äijä, K, 1999).

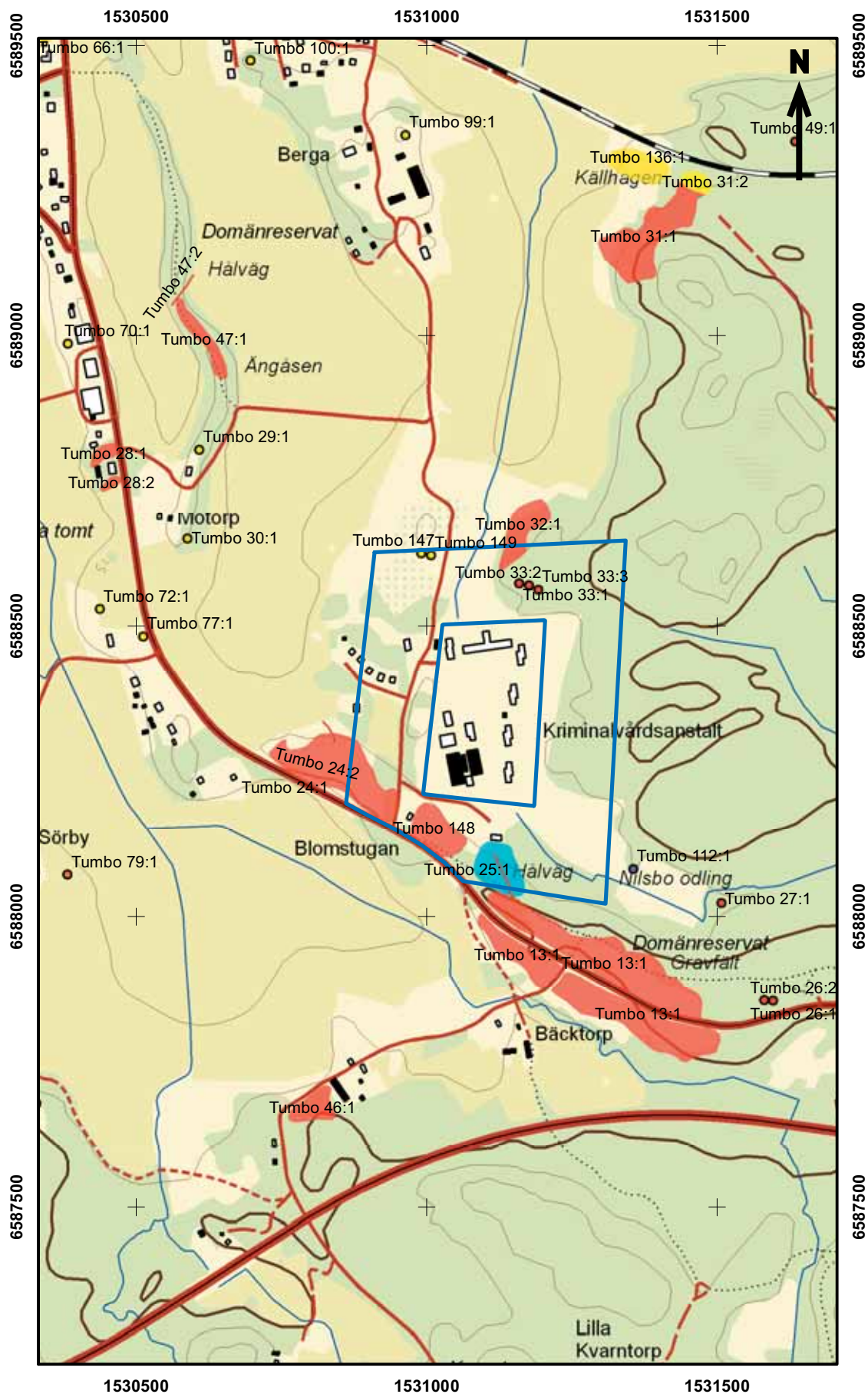
Beskrivning av den särskilda utredningen

Inledning

Inom och i anslutning till det aktuella utredningsområdet finns sedan tidigare åtta stycken fornlämningar

Figur 2. Utdrag ur Gröna kartans blad (GSD) Eskilstuna 10G NO med utredningsområdet markerat. Skala 1:50 000.

Figur 3. Utdrag ur digitala Fastighetskartan (GSD) med fornlämningar och kulturhistoriska lämningar (FMIS). Utredningsområdet är markerat med blått. Skala 1:10 000.

registrerade (se under rubriken Registrerade lämningar samt figur 3 & bilaga 3), därutöver berördes Tumbo 25:1, en delvis undersökt men ej avgränsad boplats. De sedan tidigare registrerade fornlämningarna inom och i anslutning till utredningsområdet påverkade till en del placeringen av sökschakten inom området. Detta med anledning av att inga markingrepp fick ske i för nära anslutning till tidigare registrerade kända fasta fornlämningar. Beroende av hur det planerade yttre skyddet i anslutning till anstalten kommer att utformas, kan de sedan tidigare kända fornlämningarna inom utredningsområdet i ett senare skede bli föremål för arkeologiska förundersökningar. Sammanlagt grävdes 23 sökschakt inom utredningsområdet. Schaktens bredd uppgick till cirka 1,5 meter och längden varierade mellan 10 och 40 meter. Schakten grävdes ned till opåverkad marknivå. För närmare information angående sökschaktens innehåll och påträffade anläggningar hänvisas till *Resultattabell* s. 12 samt bilaga 1 & 2.

De objekt som påträffades benämndes under den särskilda utredningen som *objekt 1*, Lägenhetsbebyggelse och *objekt 2*, Boplatsområde. Därefter har lämningarna fått fornlämningsnummer av FMIS-enheten på Riksantikvarieämbetet. I samband med redovisningen till FMIS (beslutsdatum 20060602) förändrades också en av objektstyperna, vilket innebar att den tidigare lägenhetsbebyggelsen istället registrerades som *två husgrunder*, *historisk tid*. Nedan redovisas objekten som de är registrerade i FMIS, det vill säga som *Tumbo 147*, *Tumbo 148* & *Tumbo 149*.

Objektsbeskrivningar

Tumbo 147. Husgrund, historisk tid. Objektet ligger inom den nordvästra delen av utredningsområdet och

är beläget i stenbunden hagmark, på västra sidan om vägen som leder upp mot gården Berga (se figur 3 & bilaga 3). Lämningen utgörs av en rektangulär syllstensgrund, cirka 4 x 3,5 meter och 0,30 meter hög. Stenmaterialet i grunden utgörs av 0,70 meter stora grovt tuktade stenar. Inga synliga spår av skorstensstock eller spisröse kunde konstateras.

I anslutning till husgrunden grävdes tre sökschakt (S1, S2 & S3). I schakt 1 påträffades anläggningar i form av *ett störhål*, **A1**, *ett stolphål*, **A2**, *ett stenfyllt dike*, **A3** och ytterligare *ett dike/ränna*, **A4**. Därutöver kunde *påförda svarta sotiga lager med bränd lera, tegel, spikar och trä* konstateras, **A5-A8** (se bilaga 4 & 5). Husgrunden var sedan tidigare inte registrerad i FMIS, men fanns utmarkerad på den ekonomiska kartan (fornlämningsöversikten) som hör till det analoga fornminnesregistret. Övrig kulturhistorisk lämning. Ingen åtgärd.

Tumbo 148. Boplatsområde. Objektet ligger söder om Hällbyanstalten, strax öster om *Blomstugan* och nordväst om *gravfältet Tumbo 13:1* (se figur 3 & bilaga 3). Området är cirka 100 x 65 meter stort och beläget i anslutning till Tumboåsen.

Inom området grävdes sju sökschakt. I fem av schakten (S8, S9, S11, S13 & S14) påträffades anläggningar av förhistorisk karaktär i form av *hårdar*, **A10**, **A11** & **A12**, och *hårdgropar*, **A9** & **A13** (se bilaga 6 & 7). I de schakt där anläggningar kunde konstateras påträffades även fynd i form av *keramik*, *lerklining*, *brända ben* och *en vävtyngd*. I ett av sökschakten (S9), kunde även ett möjligt *kulturlager* konstateras. Området är starkt påverkat av verksamheter som pågått under modern tid, såsom ledningsdragningar och dräneringsarbeten.

Figur 4. En av hårdarna, A10, som framkom vid den särskilda utredningen. Anläggningen påträffades inom boplatsområdet Tumbo 148. Foto: Lars Norberg 2006, Sörmlands museum.

Delar av området är också uppbyggt och utfyllt med sprängstensmassor, arbeten som troligen har utförts i samband med vägarbeten i anslutning till gamla riksvägen. Inom området påträffades också resterna av en trekammarbrunn. Trekammarbrunnen, som har hört till fångvårdsanstalten, är nu riven och igenfylld och nyttjades enligt uppgift under 1960-talet. Det är oklart när anläggningen togs ur bruk. Fornlämning. Lämningen ska om möjligt undvikas i samband vid den planerade exploateringen. Om det inte går att genomföra ska objektet förundersökas.

Tumbo 149. Husgrund, historisk tid. Objektet är beläget strax östsydöst om *Tumbo 147* (se figur 3 & bilaga 3). Lämningen utgörs av en rektangulär syllstensgrund, cirka 6 x 4 meter stor och 0,40 meter hög. Stenmaterialet utgörs av 0,30–0,40 meter stora rundade stenar. I grunden finns enstaka inslag av tuktad sten. Inga synliga spår av skorstensstock eller spisoröse kunde konstateras. För information angående sökschakt och påträffade anläggningar se *Tumbo 147*. Övrig kulturhistorisk lämning. Ingen åtgärd.

Registrerade lämningar

Tumbo 13:1. Gravfält. Gravfältet ligger strax söder om utredningsområdet, på ömse sidor om gamla riksvägen (se figur 3 & bilaga 3). Gravarna är belägna på krönet samt i sluttningen av Tumboåsen. Gravfältet utgörs av drygt 430 gravar i form av cirka 300 högar, cirka 126 stycken runda stensättningar, en oval stensättning, fyra kvadratiska stensättningar samt en rektangulär stensättning. Högarna är mellan 4 och 18 meter i diameter samt 0,40–2,5 meter höga. De runda stensättningarna är mellan 3 och 20 meter i diameter samt 0,20–0,40 meter höga. Samtliga gravar är övertorvade. En del av

högarna har yttre konstruktionsdetaljer såsom kantrännor, mittstenar, mittgropar och kantkedjor. Detsamma gäller för stensättningarna. Flera av högarna är skadade av grustäktsverksamhet. Sex av gravarna undersöktes år 1926 av Ivar Schnell i samband med ombyggnad och rätning av riksvägen (SHM Inv. nr: 18212). Fornlämning. Lämningen ska om möjligt undvikas vid det planerade arbetsföretaget. Om det inte går att genomföra ska gravfältet förundersökas.

Tumbo 13:2. Färdväg. Lämningen utgörs av en tydlig hålväg. Hålvägen är belägen norr om *gravfältet Tumbo 13:1* och sträcker sig i nordvästlig-sydostlig riktning mellan *Tumbo 13:1* och *Tumbo 25:1* (se figur 3 & bilaga 3). Vägen är cirka 80 meter lång, 1,0–2,5 meter bred och upp till 1,3 meter djup. Fornlämning. Lämningen ska om möjligt undvikas vid det planerade arbetsföretaget. Om det inte går att genomföra ska objektet förundersökas.

Tumbo 24:1. Gravfält. Gravfältet är beläget i lövskogsbevuxen hagmark, väster om infartsvägen till Hällbyanstalten och norr om gamla riksvägen (se figur 3 & bilaga 3). Gravarna ligger på krönet samt i sluttningarna av Tumboåsen. Gravfältet innehåller cirka 100 gravar, vilka till största delen utgörs av runda stensättningar och resta stenar, varav ett tiotal har fallit omkull. Endast en hög finns representerad inom gravfältet. Högen är åtta meter i diameter och 0,70 meter hög. Stensättningarna är mellan 3 och 14 meter i diameter stora och 0,10–0,60 meter höga. Några av gravarna har olika former av yttre konstruktionsdetaljer såsom kantkedjor, mittstenar och mittgropar. Vad gäller de resta stenarna på gravfältet, finns möjligheten att de kan ha ingått i domarringar, stenkretsar eller dylikt. Gravfältet

Figur 5. Bilden visar några av högarna på gravfältet *Tumbo 13:1*. Foto: Lars Norberg 2006, Sörmlands museum.

är skadat av täktverksamhet och vägar och på gravfältet finns flera täktgropar. I anslutning till gravfältet finns ett färdvägssystem *Tumbo 24:2* och färdvägarna *Tumbo 24:3-4* i form av hålvägar. Fornlämning. Lämningen ska om möjligt undvikas vid det planerade arbetsföretaget. Om det inte går att genomföra ska gravfältet förundersökas.

Tumbo 24:2. Färdvägssystem. Lämningen ligger i anslutning till *gravfältet Tumbo 24:1* (se figur 3 & bilaga 3) och utgörs av *två hålvägar* som löper samman. Den ena är cirka 40 meter lång, 1,0-1,5 meter bred och intill 0,60 meter djup, medan den andra är cirka 35 meter lång, 1-2 meter bred och intill 0,40 meter djup. Fornlämning. Lämningen ska om möjligt undvikas vid det planerade arbetsföretaget. Om det inte går att genomföra ska objektet förundersökas.

Tumbo 24:4. Färdväg. Objektet utgörs av *en hålväg* och ligger i anslutning till *gravfältet Tumbo 24:1* samt i anslutning till *färdvägssystemet Tumbo 24:2* (se figur 3 & bilaga 3). Hålvägen löper parallellt med gamla riksvägen och är cirka 70 meter lång, 1,5 - 2,5 meter bred och intill 1,10 meter djup. Fornlämning. Lämningen ska om möjligt undvikas vid det planerade arbetsföretaget. Om det inte går att genomföra ska objektet förundersökas.

Tumbo 25:1. Grav- och boplatsoområde. Objektet ligger inom utredningsområdet, öster om Tumbo 148 och söder och sydöst om befintlig personalbyggnad (se figur 3 & bilaga 3). I anslutning till lämningen återfinns även *gravfältet Tumbo 13:1 och Tumbo 13:2, en hålväg*. Lämningen utgörs av en delvis undersökt, men ej avgränsad boplats från yngre järnålder. Under-

sökningen genomfördes år 1973 i samband med att den personalbyggnad som står på platsen idag uppfördes. Vid undersökningen undersöktes och borttogs tre stycken gravar samt ett antal boplatzanläggningar. Boplatsens storlek och utbredning är okänd. I rapporten över undersökningen påpekas att det troligen finns fler gravar inom ytan mellan fornlämningarna *Tumbo 25:1 & Tumbo 13:1* och att gravarna troligen hänger samman med gravfältet *Tumbo 13:1*. Det poängteras också att boplatsens utbredning inte har kunnat avgöras, utan att det krävs vidare undersökningar (Claréus 1981). Vid den nu genomförda utredningen var området helt igenväxt med sly och högt gräs, varför det inte fanns någon möjlighet att genom inventering bekräfta den då genomförda iakttagelsen angående ytterligare gravar.

Bevakningsobjekt. Det är osäkert om det finns ytterligare förhistoriska anläggningar i området. I händelse av exploatering ska en arkeologisk förundersökning utföras för att bedömma om det finns ytterligare boplatzanläggningar och/eller gravar kvar på platsen.

Tumbo 32:1. Gravfält. Gravfältet ligger norr om Hällbyanstalten (se figur 3 & bilaga 3) och är dels beläget i blockrik något sank skogsmark, dels i hagmark. Gravfältet innehåller cirka 45 stycken gravar i form av tre högar och 42 stycken runda stensättningar. Högarna är 7-8 meter i diameter och 0,60-0,80 meter höga. De runda stensättningarna är 4 till 9 meter i diameter och 0,20-0,40 meter höga. En del av gravarna har yttre konstruktionsdetaljer såsom mittblock, kantkedjor, mittgrop. Gravfältet är delvis kraftigt skadat i samband med dikesgrävning. Jordmassor och ris övertäcker till en del några av gravarna. Fornlämning. Lämningen ska om möjligt undvikas vid det planerade arbetsföretaget.

Figur 6. En rest sten inom gravfältet *Tumbo 24:1*. Foto: Lars Norberg 2006, Sörmlands museum.

Resultattabell

Objekt/RAÄ nr	Kategori	Källa	Ruta/Schakt	Status	Åtgärdsförslag
Tumbo 147	Husgrund, historisk tid	Inventering Sökschakt	S1	Ej fornlämning	Ingen åtgärd
Tumbo 148	Boplotsområde	Sökschakt	S8, S9, S11, S13, S14	Fornlämning	Förundersökning/Undvikes
Tumbo 149	Husgrund, historisk tid	Inventering Sökschakt	S1	Ej fornlämning	Ingen åtgärd
Tumbo 13:1	Gravfält	FMIS	-	Fornlämning	Förundersökning/Undvikes
Tumbo 13:2	Färdväg	FMIS	-	Fornlämning	Förundersökning/Undvikes
Tumbo 24:1	Gravfält	FMIS	-	Fornlämning	Förundersökning/Undvikes
Tumbo 24:2	Färdvägssystem	FMIS	-	Fornlämning	Förundersökning/Undvikes
Tumbo 24:4	Färdväg	FMIS	-	Fornlämning	Förundersökning/Undvikes
Tumbo 25:1	Grav- och boplots- område	FMIS Besiktning		Bevakas	Förundersökning/Undvikes
Tumbo 32:1	Gravfält	FMIS	-	Fornlämning	Förundersökning/Undvikes
Tumbo 33:1	Stensättning	FMIS	-	Fornlämning	Förundersökning/Undvikes
Tumbo 33:2	Stensättning	FMIS	-	Fornlämning	Förundersökning/Undvikes
Tumbo 33:3	Stensättning	FMIS	-	Fornlämning	Förundersökning/Undvikes

Förkortning

FMIS: Informationssystemet om fornminnen (RAÄ)

Om det inte går att genomföra ska gravfältet förundersökas.

Tumbo 33:1. Stensättning. Graven ligger i skogsmark, på krönet av en blockrik berg- och moränrygg inom den nordöstra delen av utredningsområdet (se figur 3 & bilaga 3). Stensättningen är rund, cirka 6 meter i diameter och 0,30 meter hög. Möjligen har den ursprungligen haft en kantkedja. Stenpackningen är omrörd och utgörs av 0,30-0,50 meter stora stenar. En del av stenmaterialet har rasat och ligger nedanför bergsklacken. Fornlämning. Lämningen ska om möjligt undvikas vid det planerade arbetsföretaget. Om det inte går att genomföra ska stensättningen förundersökas.

Tumbo 33:2. Stensättning. Graven ligger i anslutning till stensättningen Tumbo 33:1 (se figur 3 & bilaga 3). Stensättningen är rund, cirka 6 meter i diameter och 0,40 meter hög. Stenpackningen utgörs av 0,20-0,50 meter stora stenar och är delvis övermossad. Stensättningen har en delvis synlig kantkedja i väster. Fornlämning. Lämningen ska om möjligt undvikas vid det planerade arbetsföretaget. Om det inte går att genomföra ska stensättningen förundersökas.

Tumbo 33:3. Stensättning. Graven ligger i anslutning till stensättningarna Tumbo 33:1 & 2 (se figur 3 & bilaga 3). Stensättningen är rund, cirka 6 meter i diameter och 0,40 meter hög. Stenmaterialet är omrört och utgörs av 0,20-0,50 meter stora stenar. Stenpackningen är delvis övermossad. Graven har en ställvis bevarad kantkedja. Fornlämning. Lämningen ska om möjligt undvikas vid det planerade arbetsföretaget. Om det inte går att genomföra ska stensättningen förundersökas.

Resultat

Genom den särskilda utredningen har ytterligare en fornlämning samt två kulturhistoriska lämningar påträffats inom utredningsområdet. Därutöver har den sedan tidigare kända lämningen Tumbo 25:1 fått en annan antikvarisk bedömning och ändrat status från undersökt och borttagen till att vara ett bevakningsobjekt.

De kulturhistoriska lämningarna utgörs av två husgrunder från historisk tid, Tumbo 147 och Tumbo 149. I anslutning till husgrunderna påträffades anläggningar i form av störhål, ett stolphål, två diken varav ett stenfyllt samt påförda svarta sotiga lager med bränd lera, tegel spikar och trä. Karaktären på husgrunderna, de påträffade anläggningarna och fyndmaterialet, talar för att det troligen inte rör sig om bostadshus utan istället någon form av enklare lador, bodar, uthus eller liknande. Något som ytterligare förstärker det intrycket är att byggnaderna inte har kunnat återfinnas i det historiska kartmaterialet från 1700-, 1800- och 1900-talen (LMS akt C83-2:1, år1723, RAK id J112-74-11, okänt

år, & RAK id J133-10g7g58, år 1956) Lämningarnas antikvariska status har därför bedömts som övrig kulturhistorisk lämning.

Därutöver påträffades ett boplatsoområde som har fått fornlämningsnummer Tumbo 148. I fem av sökschakten påträffades anläggningar och fynd av förhistorisk karaktär, i form av härdar och härdgropar, brända ben, keramik, lerklining och en vävtyngd. Boplatslämningarna kan möjligen ses i samband med de lämningar av boplatskaraktär som påträffades vid undersökningen av Tumbo 25:1 år 1973 (Claréus 1981). Området är starkt påverkat av verksamheter som skett under modern tid såsom ledningsdragningar och dräneringsarbeten. Delar av området är också uppbyggt och utfyllt med sprängstensmassor, arbeten som troligen har utförts i samband med vägarbeten i anslutning till gamla riksvägen. Inom området påträffades också resterna av en trekammarbrunn. Trekammarbrunnen, som har hört till fångvårdsanstalten, är nu riven och igenfylld och nyttjades enligt uppgift under 1960-talet. Det är oklart när anläggningen togs ur bruk.

Genom den särskilda utredningen kunde det även konstateras att ytterligare möjliga gravar kan finnas inom ytan mellan fornlämning Tumbo 25:1 och Tumbo 13:1. Likaså kunde det konstateras att ytterligare möjliga gravar kan finnas väster om gravfältet Tumbo 13:1 (se bilaga 3). Något som närmare måste verifieras genom en arkeologisk förundersökning av fornlämningarna.

Resultatet redovisas i Resultattabell samt i bifogade bilagor. Beslut om vidare åtgärder fattas av länsstyrelsen i Södermanlands län.

Referenser

Arbman, Holger. 1929. Ett sörmländskt gravfynd från den begynnande vikingatiden. *I: Fornvännen 1929. Årgång 24.* Stockholm.

Claréus, Carin. 1981. *Del av gravfält, vikingatid. Boplatzrester, odaterade.* Fornlämning 25, Berga, Hällby, Tumbo sn, Södermanland. Arkeologisk undersökning 1973. *RAÄ & SHM, Rapport, Undersökningens verksamheten 1980:48.* Stockholm.

Damell, David. 1999. *Forntiden. I: Eskilstuna historia. Del 1. Forntiden och medeltiden.* Red. Bror-Erik Ohlsson. Projektet Eskilstuna historia. Eskilstuna.

Digitala fastighetskartan (GSD). *Geografiska Sverigedata. Fastighetskartan med höjdkurvor, Södermanlands län.* Lantmäteriet, Gävle.

Hyenstrand, Eva & Äijä, Karin. 1999. *Gravar vid Berga gård.* Arkeologiska förundersökningar och under-

sökningar, Svealandsbanan, Södermanland, Tumbo socken, Berga 1:1, RAÄ 31 & RAÄ 136. *RAÄ. UV Mitt Rapport 1999:12*. Stockholm.

Ekonomisk karta över Sverige, 10G 7g Tumbo. Fornlämningsöversikten. Skala 1:10 000. Lantmäteriverket 1988.

FMIS. Informationssystemet om fornminnen, Tumbo & Torshälla socknar, Eskilstuna kommun, Södermanlands län, Riksantikvarieämbetet. Datauttag 2006-09-19 & 2007-01-16.

Gröna kartan, Södermanlands län. Geografiska Sverigedata (GSD) Kartförlaget, Gävle 1996. Gävle.

Riksintressanta kulturmiljöer i Sverige. Förteckning. Underlag för tillämpning av naturresurslagen 2 kap 6§. 1990. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.

SGU. Jordartskartan; 10 G Eskilstuna NO, Serie Ae nr 103. Sveriges geologiska undersökning. Uppsala 1989.

SHM. Statens historiska museer, Historiska museet, Inv. Nr 18212.

SMA. Sörmlands museums arkiv

Strid, Jan Paul. 1993. *Kulturlandskapets språkliga dimension. Ortnamnen*. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.

Svenskt ortnamnslexikon. 2003. Utarbetad inom Språk- och folkminnesinstitutet och Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet. Red. Mats Wahlberg. Uppsala.

Sörmlandsbygden 1988:2. Södermanlands hembygdsförbunds årsbok. Femtiosjätte årgången. Red. Rolf Ryberg. Södermanlands hembygdsförbund.

Wikipedia. Den fria encyklopedin. Hällbyanstalten. <http://sv.wikipedia.org/wiki/Portal:Huvudsida>. Datum 2007-01-16.

Arkiv

Lantmäteriet i Gävle. Lantmäteriets digitala arkiv, Rikets allmänna kartverks kartarkiv (RAK)
Ekonomiska kartan, Tumbo, Södermanlands län. År 1956. RAK id: J133-10g7g58.

Häradsekonomiska kartan Tumbo socken, Södermanlands län. Okänt år. RAK id: J112-74-11.

Lantmäteriet i Gävle. Lantmäteriets digitala arkiv, Lantmäteristyrelsens arkiv (LMS)
Akt C83-1:2. Geometrisk avfattning Berga nr 1. Upprättad av Daniel Milander år 1723. Södermanlands län, Tumbo socken.

Administrativa uppgifter

Rapporten ingår i Sörmlands museums rapportserie:

Arkeologiska meddelanden 2007:02

Södermanlands museums dnr: KN-KUS05-257

Länsstyrelsens dnr: 431-4911-2005

Tid för undersökningen: 20060619-20060626

Personal: Lars Norberg & Ingeborg Svensson

Belägenhet: Ekonomisk karta över Sverige

Tumbo 10G 7g. Upprättad av Rikets allmänna kartverk.

Skala 1:10 000.

x6588356 y1531096

Koordinatsystem: RT 90 2,5 gon V

Höjdsystem: RH 70

Utredningsområdet: Cirka 190 000 m².

Dokumentationsmaterial förvaras i Sörmlands museums arkiv. Påträffade fynd tillvaratogs ej.

Bilagor

1. Schakttabell

Schakt	Storlek (m)	Djup (m)	Anl.	Objekt/RAÄ nr	Terräng/Lagerföljd
1.	30 x 1,5	0,25	A1-A8	Tumbo 147 Tumbo 149	Hagmark; 0,20 m vegetationsskikt, därefter vitgrå lera.
2.	40 x 1,5	0,25	-		Hagmark; 0,20 m vegetationsskikt, därefter vitgrå lera. Enstaka fragment av tegel.
3.	24 x 1,5	0,25	-		Hagmark; 0,20 m vegetationsskikt, därefter vitgrå lera. Enstaka fragment av tegel och porslin.
4.	22 x 1,5	0,25	-		Åkermark/Fotbollsplan; 0,20 m vegetationsskikt, därefter flammig grågul lera.
5.	23 x 1,5	0,30	-		Åkermark/Fotbollsplan; 0,25 m vegetationsskikt, därefter flammig vitgrå lera.
6.	17 x 1,5	0,30	-		Åkermark/Fotbollsplan; 0,25 m vegetationsskikt, därefter flammig gulgrå lera.
7.	19 x 1,5	0,30	-		Utgallrad blandskog; 0,20 m vegetationsskikt, därefter brungul sand (isälvsmaterial).
8.	23 x 1,5	0,40	A9	Tumbo 148	Ängsmark; 0,35 m vegetationsskikt. I västra delen brungul grusig sand. Fynd av tegel, rödgods, glas och järnfragment. I östra delen gulbrun sandig silt. Fynd av en vävtyngd.
9.	14 x 1,5	0,30	A10	Tumbo 148	Ängsmark; 0,25 m vegetationsskikt. I södra delen störningar i form av ledningsdraineringar och påfört material. Fynd av recent karaktär i form av glas, tegel och järnfragment. I mitten av schaktet rester av ett möjligt kulturlager. Lagret utgjordes av gråbrun något humös grusig silt med inslag av skörbränd sten. Fynd av keramik. I norra delen av schaktet framkom påfört material i form av rödbrunt grus.
10.	14 x 1,5	1,5	-		Ängsmark; Påförda massor i form av stora sprängstensblock, asfalt och oljegrus (spår efter vägbygget). Därefter ljust gul moig sand.
11.	20 x 1,5	0,20-0,40	A11	Tumbo 148	Utgallrad lövskog; 0,10 m vegetationsskikt. Större delen av schaktet utgjordes av resterna efter en gammal trekammerbrunn som tidigare hört till anstalten. Påfört material i form av sand, singel och lera. Därutöver cementrör, dräneringsrör och brädor på högkant utlagda som en ram/grund. Södra delen av schakten är opåverkat. Där var vegetationsskiktet 0,15 m, därefter grågul silt.
12.	10 x 1,5	0,25	-		Utgallrad lövskog; 0,20 m vegetationsskikt, därefter gulbrun moig sand.
13.	14 x 1,5	0,25	A12	Tumbo 148	Utgallrad lövskog; 0,20 m vegetationsskikt, därefter gulgrå silt. I schaktets fanns inslag av recenta störningar i form av en soprop och sprängsten.

14.	15 x 1,5	0,30	A13	Tumbo 148	Utgallrad lövskog; 0,20 m vegetationsskikt, därefter brungul sandig silt.
15.	27 x 1,5	0,25	-		Ängsmark; 0,20 m vegetationsskikt, därefter gråvit silt.
16.	23 x 1,5	0,45	-		Ängsmark; 0,40 m vegetationsskikt, därefter gulgrå lera.
17.	14 x 1,5	0,30	-		Ängsmark; 0,25 m vegetationsskikt, därefter gulgrå lera.
18.	10 x 1,5	0,20	-		Ängsmark; 0,15 m vegetationsskikt, därefter gulgrå silt.
19.	27 x 1,5	0,30	-		Hagsmark; 0,25 m vegetationsskikt, därefter gulgrå lera. Inslag av tegel.
20.	25 x 1,5	0,30	-		Hagsmark; 0,25 m vegetationsskikt, därefter gulgrå.lera.
21.	23 x 1,50	0,30	-		Hagsmark; 0,25 m vegetationsskikt, därefter gulgrå lera. Inslag av sten..
22.	15 x 1,5	0,20	-		Blockig hagsmark; 0,15 m vegetationsskikt, därefter gulgrå lerig silt. Inslag av sten.
23.	15 x 1,5	0,20	-		Hagsmark; 0,15 m vegetationsskikt, därefter gulgrå lerig silt. Inslag av sten.

2. Anläggningsregister

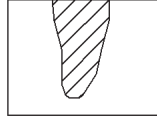
Anr	Typ	Form (plan)	Form (profil)	Storlek (m)	Utseende/Fyllning	Schakt	x	y
A1	Störhål	Rund	Spetsig 0,26 m djup	0,14 x 0,14	Gråbrun lera med inslag av humus Nedgrävd i vitgrå lera. Undersökt.	S1	6588253,031	1530805,666
A2	Stolphål	Rund	U-formad 0,30 m djup	0,30 x 0,30	Gråbrun lera med inslag av humus. Enstaka inslag av kol. Stenskott. Nedgrävd i vitgrå lera. Undersökt.	S1	6588251,355	1530811,194
A3	Stenfyllt dike	-	-	-	Tydligt avgränsat cirka 1 m brett dike. Blandat stenmaterial, storlek 0,10-0,40 m. Ej undersökt.	S1	6588250,851	1530812,166
A4	Dike/Ränna	-	Sneda kanter Rund botten 0,24 m djup	-	Tydligt avgränsad och 0,40 meter bred. Fyllning av gråbrun lera. Rikligt med humus. Nedgrävd i vitgrå lera. Undersökt.	S1	6588249,360	1530818,510
A5	Påfört lager	-	-	-	Väl avgränsat sotigt lager med rikligt inslag av kol. Innehåller bränd lera, tegel, trä, jämspikar och skörbränd sten. Ej undersökt.	S1	6588248,683	1530820,032
A6	Påfört lager	-	-	-	Väl avgränsat sotigt lager med rikligt inslag av kol. Innehåller bränd lera, tegel, trä, jämspikar och skörbränd sten. Ej undersökt.	S1	6588247,943	1530822,465
A7	Påfört lager	-	-	-	Väl avgränsat sotigt lager med rikligt inslag av kol. Innehåller bränd lera, tegel, trä, jämspikar och skörbränd sten. Ej undersökt.	S1	6588246,987	1530826,091
A8	Påfört lager	-	-	-	Väl avgränsat sotigt lager med rikligt inslag av kol. Innehåller bränd lera, tegel, trä, jämspikar och skörbränd sten. Ej undersökt.	S1	6588245,888	1530830,133
A9	Härdgrop	Oval	Skälad 0,30 m djup	1,0 x 0,52	Väl avgränsad svart sotig mörkfärgning. Fyllning av svart sotig sand. Rikligt med kol och skörbränd sten (storlek 0,05-0,30 m).	S8	6587813,560	1530818,063

A10	Hård	Rund	-	0,70 x 0,70	Inslag av bränd lera. Nedgrävd i gulbrun sand. Fynd av bränt ben. Undersökt.	S9	6587822,477	1530820,162
A11	Hård	Rund	-	0,80 x 0,80	Svart sotig, väl avgränsad mörkfärgning. Skörbränd sten och bränd lera i ytan. Ej undersökt.	S11	6587770,468	1530854,330
A12	Hård	Rund	-	0,90 x 0,90	Svart sotig, väl avgränsad mörkfärgning. Skörbränd sten i ytan. Anläggningen går in i schaktväggen. Ej undersökt.	S13	6587774,263	1530882,859
A13	Hårdgrop	Oval	Skälad 0,15 m djup	0,70 x 0,50	Fyllningen utgjordes av humös brungrå silt och rikligt med skörbränd och skärvig sten i storlek 0,05 m. Fynd av keramik. Nedgrävd i brungul sandig silt. Undersökt.	S14	6587765,841	1530867,070

5. Profilritningar A1, A2 & A4

A1, Störhål

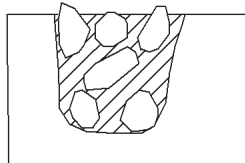
Profil Fr S

Fyllning; Gråbrun lera med inslag av humus. Nedgrävd i vitgrå lera.

A2, Stolphål

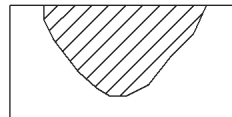
Profil Fr S

Fyllning; Gråbrun lera med inslag av humus. Enstaka kolbitar. Nedgrävd i vitgrå lera.

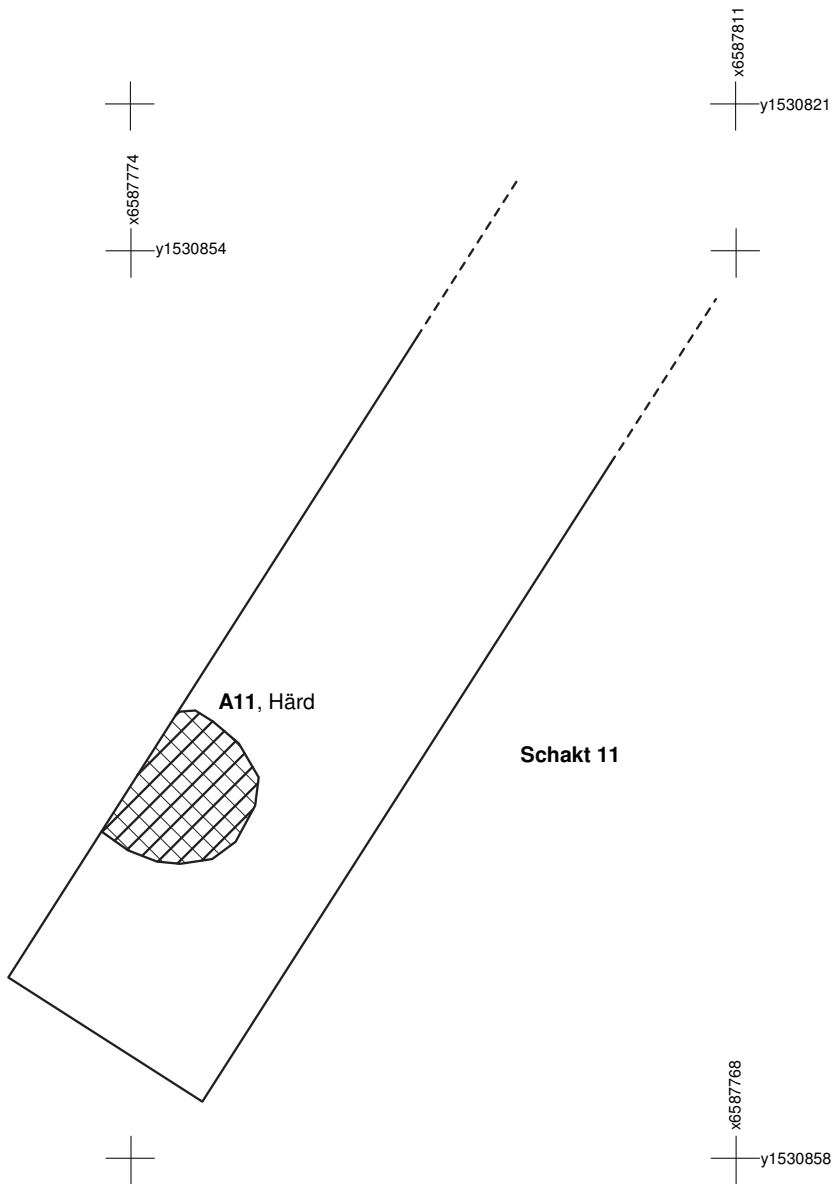
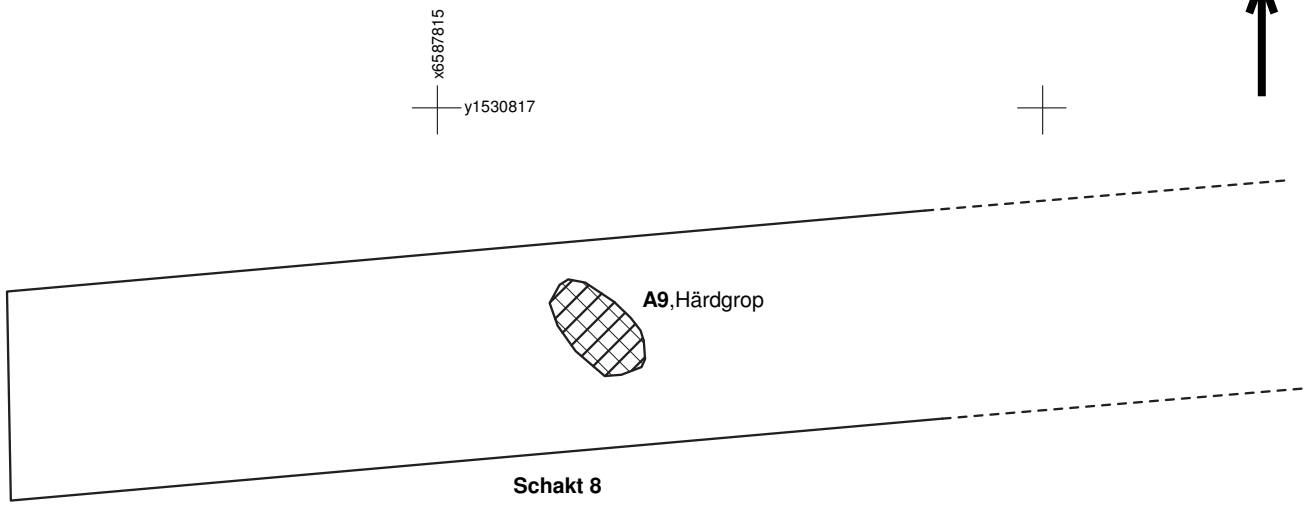
A4, Dike/Ränna

Profil Fr S

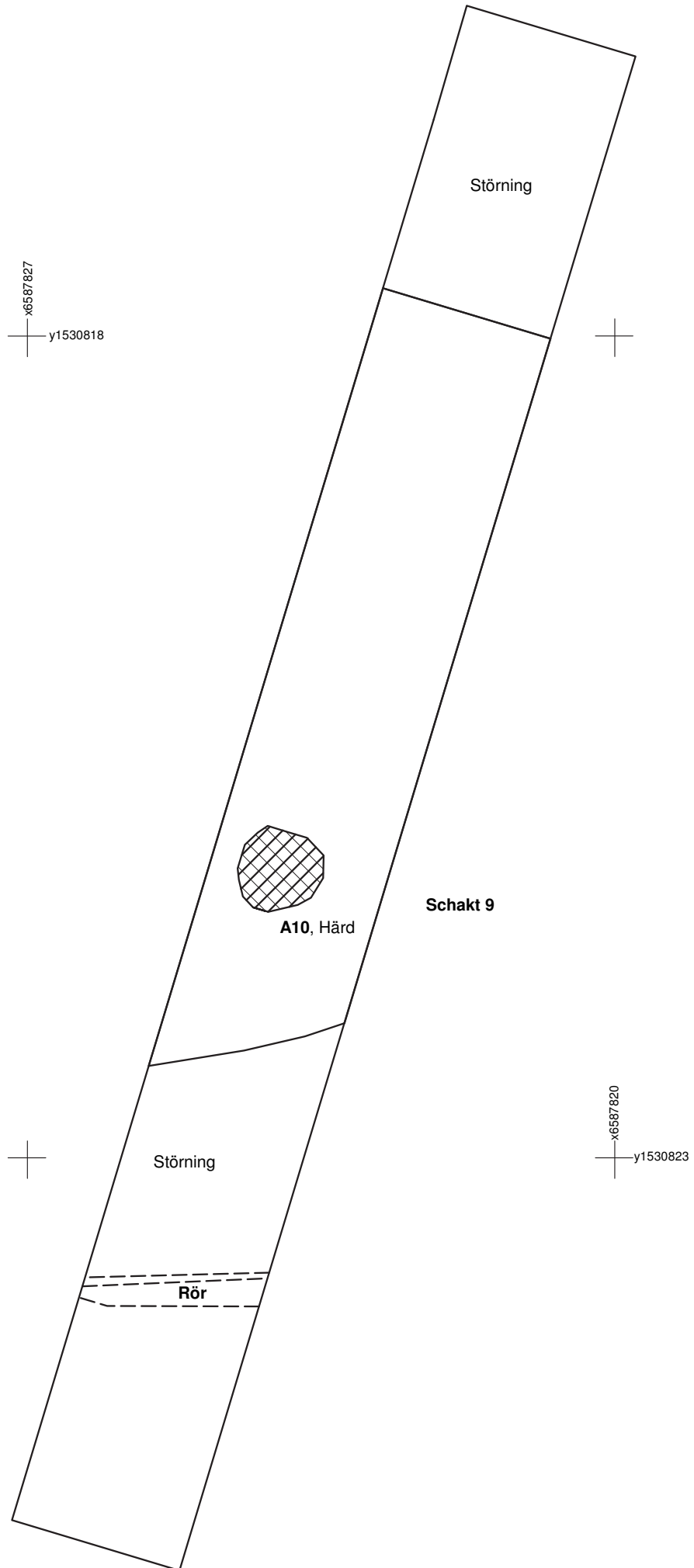

Fyllning; Gråbrun lera. Rikligt med humus. Nedgrävd i vitgrå lera.

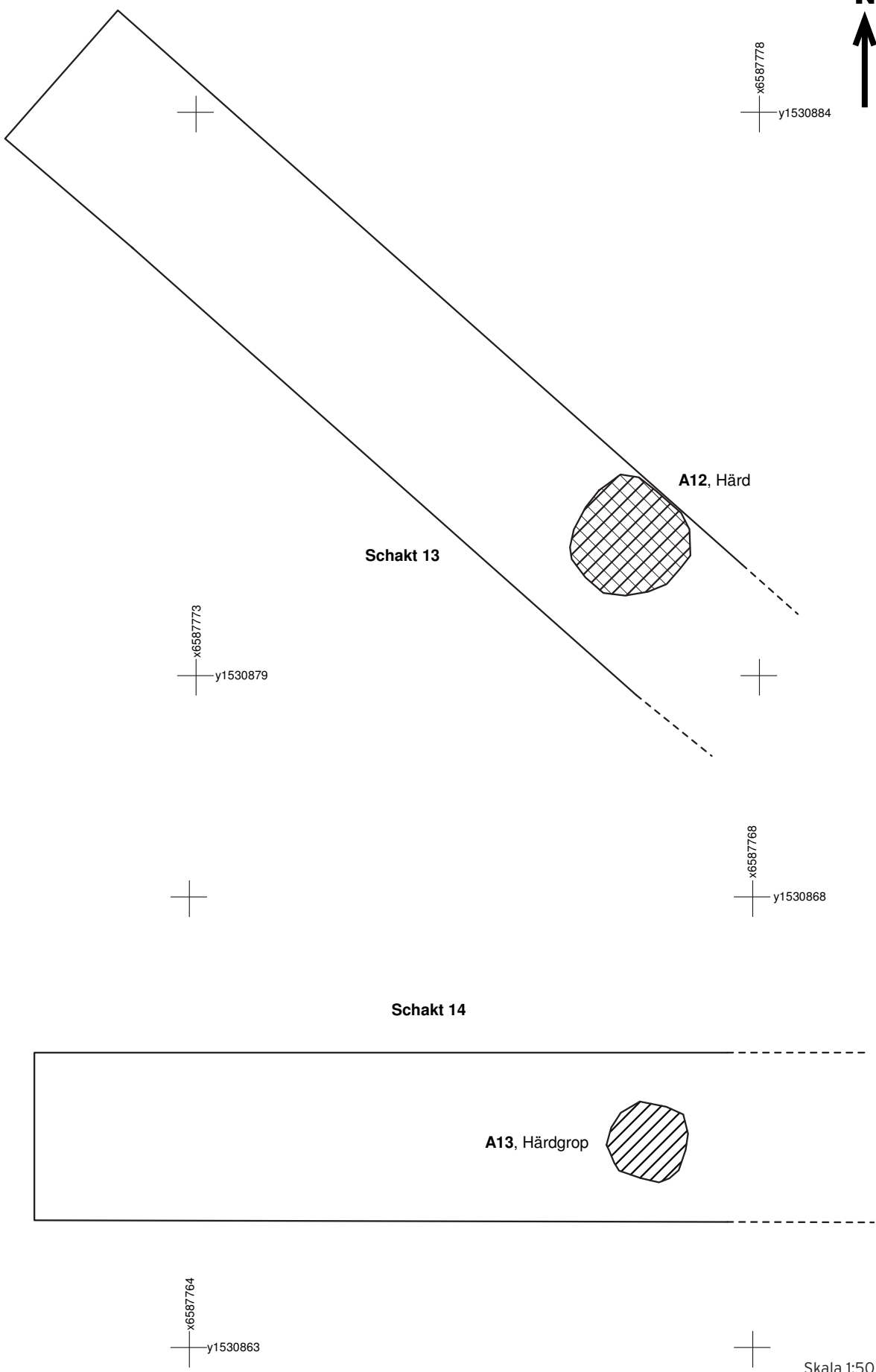
6. Planritningar över schakt inom Tumbo 148

Skala 1:50

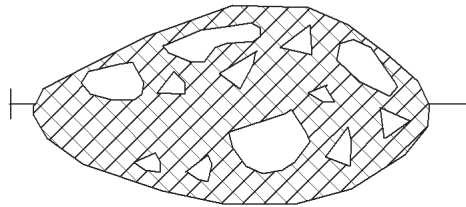
Skala 1:50

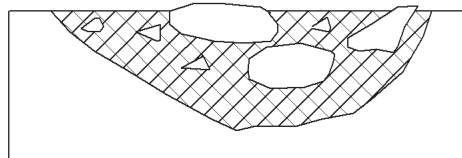
Skala 1:50

7. Plan- och profilritningar, A9 & A13

A9, Härdgrop

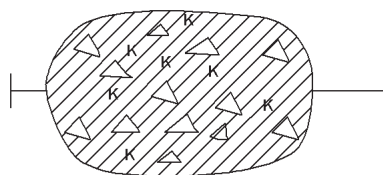

Profil Fr NÖ

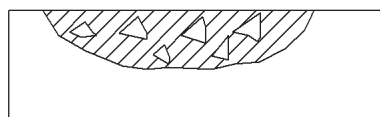

Fyllning; Svart sotig sand. Rikligt med kol och skörbränd sten.
Fynd av bränd lera och ett bränt ben.
Nedgrävd i brungul sand.

A13, Härdgrop

Profil Fr SV

Fyllning; Humös brungrå silt.
Skärvig och skörbränd sten.
Fynd av keramik. Nedgrävd i
brungul sandig silt.